

ՄԱՐԴԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մարդն ու անոր բռնաճ տեղին ա-
րարչութեան մէջ:

(Տես երես 236)

Ինչ տարբերութիւն մարդուս ձեռ-
քին վրայ. բթամատը կը մեծնայ, ար-
տաքոյ կարգի զօրութիւն կը ստանայ
և գրեթէ առանց սահմանի ազատու-
թիւն կ'ունենայ. շոշափական խիւս-¹
բոլորովին ազատութեամբ ամեն մա-
տերուն խիւսին միատեղ կամ առան-
ձին առանձին կրնայ դաշիլ: Մատերը
ծայրերնին առաձգական եղունգնե-
րով ծածկուած՝ ճնշմանց զօրութիւնը
ճանչնալու կարող գործարանի մը ա-
մեն պայմանները կը պարունակեն:
Կապկին ձեռաց ափը միայն գլանի վը-
րայ կը յարէր, այլ մարդկային ձեռաց
ափը կրնայ երկայնաձիգ խողովակ
ձևացընել կամ բաժակի ձև առնուլ
գնտաձև մակերևութից վրայ յարելու:
Պարզ բռնող գործարանը մարդուս վը-
րայ կ'ըլլայ չափակցութեան գործա-
րան. ճանկը կ'ըլլայ կարկին, իսկ կար-
կինը կ'ենթադրէ արդէն ղերկրաչա-
փը: Երկիրս կամ ճարակը կը բռնէր.
այսուհետև նաև գաղափարները պիտի
ըմբռնէ:

Մարդուս ձեռքին գերազոյն վախ-
ճանն անկախութեանը մէջ գրուած է.
մարմնոյն տեղափոխութեան համար
յետնակողմեան անգամոց հետ ամե-
նին մասնակցութիւն չունի. բոլոր յա-
րաբերութիւնը վերի կարգի զգայա-
րանաց գործարաններուն հետ կ'ըլլայ:
Այսպէս փոխուած՝ մարդուս ձեռքը
նոր գործարան մը կը կազմէ. այս կեն-
դանի կարկինը զայն գործածող ճար-
տարապետը կը յայտնէ: Ձեռքին կա-
տարեալ անկախութիւնը մարմնոյն ուղ-
ղահայեաց դրբին հարկաւոր պայմանն
է, այն իշխանական կեցուածքին, զոր

կապիկը չեն վայելեր. վասն զի սխալ
է այն խօսքը թէ կապիկներն երկու
ոտքի վրայ կը քալեն. հազիւ հանգըս-
տեան ժամանակ քանի մը վայրկեան
այս դիրքը կրնան ունենալ, բայց շար-
ժելու սկսած ատեն մէկէն չորքոտանի
կենդանեաց սովորական ընթացքը
կ'առնուն: Ուղղահայեաց կեցուածքը
միայն մարդուս տուաւելութիւնն է, ազ-
նուական և խորհրդական նշանակ, որ
բանաստեղծք իրաւամբ երգեցին, թէ
Աստուած

«Ետ մարդոյ կերպարան վեհ, և
ընդ երկինս նայել հրամայեալսց»...

Անցնինք հիմա դէմքին խորհրդա-
կան նշանակութեան վրայ, որ աւելի
բացայայտ է:

Եթէ անդամազնական բաղադրու-
թիւնը նկատելու ըլլանք միայն՝ մար-
դուս և կապկին գլուխը բոլորովին ի-
րարու կը նմանին. բայց ինչպիսի խո-
րին տարբերութիւն կը գտնենք կատա-
րեալ նախապատկերին վրայ:

Կապկին գլխուն վրայ երեսը գան-
կէն այնչափ մեծ է՝ որ զայն ծածկելով
գրեթէ ճակատը կը կորսուի: Ծամելիք-
ներն երեսին խոշոր և գլխաւոր ան-
դամներն են. բերանը ծակ մըն է, որ
բացուած ժամանակ չափահաս արուն
վրայ խոշոր ակուններ կը տեսնուին և
իրարու մէջ անցած հերձատամուկը,
մսակեր կենդանեաց ակուններուն նը-
ման: Այն երեսն որուն վրայ անասնա-
կան զօրութիւնն և անյագ կատաղու-
թիւնն իրենց տիրապետութիւնը կար-
ծես հաստատած են, գարշելի տեսք
մը ունի. ականջը բլթակիկ¹ չունի,
քիթն ոչ ցայտ և ոչ ճամարիտ ունգունք.
հոտոտելիքը չրթանց վերնակողմը խո-
րութեան մը մէջ կը բացուին. այն չըր-
թանց վրայ բնաւ ծիծաղ չկրնար ըլ-
լալ. չրթունքը և ծնօտը կ'որ փեղկի²
մը կը վերածուին, որ վերի չրթանց կը
յարի. երբ բերանը փակուած է, բեր-
նին եզերքն իրարու կպած, շիտակ և

¹ Գլ. Pulpe tactile.

¹ Գլ. Lobule.

² Գլ. Valve.

տապկած են, և խոնաւուտ թաղանթի¹ երկայնաձգութիւն չտեսնուիր. միով բանիւ յայտնի կերպով կ'իմացուի թէ այն շրթունքն երբեք բառ մը պիտի չարտադրեն: Երեսը մկանանց կնճռական ներգործութեամբ ծռւում կած, երիտասարդութեան գեղեցիկ և երկնային արտայայտութիւնը չունի. աչքերն՝ որոնց վերնակողմը ճակատ չը կայ՝ կարծես թէ մարմնոյն համար կը տեսնեն, այլ ոչ իմացականութեան համար: Ահա ինչ որ այս երեսը կը պատմէ որ հարիւր անգամ աւելի խանդարեալ է արտայայտութեամբ՝ քան թէ շան երեսը, զոր մարդկային իմացականութիւնն իրեն հաւատարիմ ընկեր բրած է:

Ինչ կը պատմէ ընդհանրապէս մարդու գլուխը. ճակտին ընդարձակ տարածութիւնը որ կը տիրէ երեսին վրայ՝ ընդհանուր արտայայտութեան մէջ իմացականութեան նշանը կը յայտնէ: Անտանային զօրութեան գործարանքն, այսինքն ծամելիքը՝ կը պատկերանայ. շարժուն շրթունքն՝ որոնց եզերքը թաղանթը տարածուած են՝ ծնօտը մասամբ կը ծածկեն իրենց կորութեան անդադար ճոճմամբը, որոնք կենաց գաղտնագոյն կրքերն իսկ կը բացայայտեն: Դարձեալ աչքն որ մարդու և կապկաց վրայ դանկին մէջ խոռոած էին, մարդու երեսին վրայ կը տեսնուին զայն ոգիացընելու համար, և կը կորսընցընեն այն գազանային արտայայտութիւնը, որով կապկաց աչքը կը նկարագրուի: Քիթին ցայտը կարծես թէ ճակատը երկնցընելով ուղեղին մեծութիւնը յայտնել կ'ուզէ: Ոնգունքն անկախ և շարժուն ըլլալով թեթեւութեամբ կը թրթռին և շրթանց արտայայտութեան կ'օգնեն, որոնց վրայ կ'երևի ծիծաղն, այն օրհնեալ խորհրդական նշանակն քաղցր և բարեսէր ուրախութեան: Դարձեալ քանի մը նշանաց զարդացումը կը դիտենք, որոնց [Պլէնվիլ առաջաւորը² կամ՝ նը

չանք անունը կու տար, ինչպէս են ալ կանջին բլթակիկն, ոնգունքն և շրթանց բացուած եզերքը:

Թերեւս մեղադրուինք մենք միայն ճերմակ ցեղին վրայ խօսելու համար, վասն զի այս ցեղը չէ միայն որ ամբողջ մարդկութիւնը կը կազմէ: Կան յիւրաւի սեւամորթ և ստորին ցեղերուն մէջ ցայտեալ քիթով մարդիկ. այս ցեղերն արդեօք մարդու և կապկաց մէջ անցք մը չեն կացուցաներ. — ոչ, ամենեւին ոչ: Անոնց տգեղութիւնն այսպիսի նմանողականութեան իսկ հակառակ կ'ելլէ. մարդկային առաջաստիճան փոխանակ պզտիկ նալու՝ արտաքոյ կարգի մեծութիւն կը ստանան այն ցեղերուն վրայ. ականջին բլթակիկն, ոնգունքն և շրթունքն՝ որ մարդու բացարձակ նկարագիրներն են՝ մինչև ցտգեղութիւն կը մեծնան. և ինչ զարմանալի բան է այն վայրենիներուն այլանդակ բնազդումը՝ որ բլթակիկներուն համար յիմարութեան գացող սէր մը ունին. անոնց վրայ օղեր, քարեր, ակռաներ, փայլուն փետուրներ կը կախեն, և իրենց մտածութիւնը կը ջանան ամենայն կերպով անոնց վրայ տանելու: Ամեն ցեղերուն մէջ մարդն իր ճակտին վրայ կը պարծենայ, և ամեն ժամանակ ճակատն իշխանական կարողութեան նշանը սպառնալով է:

Ուստի սեւամորթին տգեղ երեսը կապկին նմանցընելու ամբարիշտ մտածութեան հակառակ կ'ելլեն ամենայն դիտողութիւնը. մարդկութեան նշանները իր վրայ բացայայտ են, ուղեղին նշանքն՝ այսինքն ազատ ձեռքն և ճակատն, որ երեսէն վար եղող գործարանաց կը հրամայեն:

Ուրեմն մարմնոց ամենայն արտայայտութիւնը մարդու ուրիշ բնաւորութիւն ունենալը կը յայտնեն: Նիւթական մարդն անշուշտ կենդանի մըն է, այլ կերպարանափոխուած կենդանի, խորհրդական նշանակ ունեցող կենդանի մը ըսենք:

Մարդու գործարանաց վրայ խօսե-

¹ Գլ. Membrane muqueuse.

² Գլ. Pavillons.

ցանք և անոնց զծագրութեամբը կապ-
կէն ղինքը բաժնեցինք. կը մնայ մեզի
այժմ՝ քննել մարդուս սեպհական կա-
րողութիւնները:

Մարդն իր բարբառովը կապկէն
չլանաղանուիր. վասն զի ամեն կենս-
ունակ էակը իրենց յատուկ բարբա-
ռը ունին, որ կը յայտնէ անոնց կիր-
քերը և սեպհական բնութիւնը: Կեն-
դանական յաջորդութեան մէկ ծայրէն
միւս ծայրը՝ կենդանիք ինքզինքնին կը
պատմեն ձայներով, ձևերով և դիմաց
զծագրութեամբ. բայց աշխարհիս վրայ
բան մ'ալ պատմած չունին: Երեսաց
բացատրութիւնն ամեն կենդանեաց
ընդհանուր է և միակերպ կանոնաց
հպատակ, մարդուս վրայ ալ նոյնը կը
տեսնենք. այս նկատմամբ ուրեմն
մարդս յանասնոց չլանաղանուիր: Բայց
ունի ինքը ուրիշ բարբառ մը, որ միայն
իրեն սեպհական է. այս բարբառով
մարդս միայն ինքզինքը չպատմէր, այլ
կը պատմէ նաև տիեզերաց վրայ ու-
նեցած զաղափարները. կենդանեաց
մէկն ալ այս կարողութեան հետքն
չունի:

Այս բարբառն արդեօք մարդուս մի
միայն կարողութիւնն է. ոչ: Կենդա-
նին իր կըրքերուն համեմատ մարմնոյն
կը հրամայէ, բայց միայն իր մարմնոյն
կրնայ հրամայել. իսկ մարդը կարող է
բնութեան կարողութեանց ալ հրա-
մայելու:

Վերջապէս թուչունք բոյներ կը չի-
նեն. շատ կենդանիներ ճարտարա-
պետք և որմնագիւրք են. բայց միշտ մե-
քենապէս և մի և նոյն կերպով կը
գործեն. բնազդումն միայն իրենց կ'ա-
ռաջնորդէ. վասն զի էական իրաց գա-
ղափարներն անգամ ըմբռնելու կարո-
ղութիւն չունին: Սակայն մարդս ձևեր
կը ստեղծէ. միայն ինքը կը քանդակէ
և կ'ուրուագրէ. ձևերը ստեղծելու այս
կարողութիւնն աներկբայ նմանութիւն
մը կ'ընծայէ այն կարողութեան հետ,
որ ըմբռնեց և ստեղծագործեց արտա-
քին գոյացութիւնը. մարդուս սեպ-
հական այս կարողութիւնը կը ճշմար-

տէ ուրեմն Սուրբ Գրոց խօսքը « Են-
արար Աստուծոյ զմարդն 'ի պատկեր
իւր »: Մարդս ներքին անդադար գործ-
ունէութեան և տիրապետութեան պի-
տոյքէ մը մղուած՝ կ'ուզէ բնութիւնը
իր կարողութեանց տակ հնազանդե-
ցընել: Կենդանին զգայարանաց հորի-
զոնէն անդին իր տեսակը անգամ չի-
ճանչնար. այլ մարդն աշխարհքիս ա-
մեն ժողովրդոց վրայ կը զբաղի, ինչպէս
նաև անցելոյն և ապագային: Անցելոյն
մէջ՝ ստեղծագործութեան սկզբանցը
խորերը չկարենալով թափանցել՝ եր-
կրածնութիւններ կը հնարէ. աս ալ
բաւական չէ, հապա կ'ուզէ նաև տի-
րել ապագային վրայ, կը նախատեսէ
զայն, մտածութեամբ կ'ըմբռնէ, ա-
ռանց սահմանի զայն կը նկատէ և ան-
մահութիւն կը խնդրէ: Մարդուս այս
գերազանց բնազդումն արդեօք ղինքը
պիտի խաբէ. բայց բնազդումն երբեք
չխաբեր կենդանիները. այդ կենդա-
նեաց բնազդման կարողութիւնն որ միշտ
ճշմարիտ է, ինչո՞ւ համար մարդուս
բնազդումն սխալական կամ խաբեբայ
պիտի ըլլայ:

Այս յօդուածը չվերջացուցած կ'ու-
զենք յայտնել նաև թէ ինչո՞ւ համար
մարդս աւելի կապկի կը նմանի քան
թէ ուրիշ կենդանեաց: Կապկաց մար-
մնոյն գործարանաւորութեան կարգն
աւելի մեծ ազատութիւն մը կը վերադ-
տադրէ. անոնց ուղեղին գործարանա-
ւորութեան կարգը կ'ընէ որ լուսոյ հետ
աւելի յարաբերութեան պայմաններ
ունենան: Արդ բնական է որ մոտառ-
ութիւնը մարմին առնու աւելի ազատ
գործարանաց և լի լուսով ուղեղի մը
մէջ:

Մարդս ուրեմն իր գործարանաւո-
րութեամբը կենդանի մըն է. բժիշկը
ղկենդանին կը խնամէ. այս կենսու-
նակ մարմինն է որ կ'անօթենայ, կը
ծարուի, կը տաքնայ, կը մըսի, ցաւ կը
կրէ, ուրախութիւն կը զգայ, կը ծնի և
կը մեռնի անասնոյ պէս: Բայց մարդոյ
կենդանական մարմնոյն մէջ կը յայտ-
նուին մասնաւոր կարողութիւններ,

կարողութիւնը՝ որ միայն մարդու սեպ-
հական են։ Ուղեկային գործարանաւո-
րութեամբ մարդու նմանող կենդա-
նեաց վրայ այսպիսի կարողութեանց և
աչ հետքերը կը տեսնուին։

Ո՛վ կարող է մեկնելու ուրեմն նման
մարմնոց մէջ եղած այս հրաշալի տար-
բերութիւնները՝ եթէ ընդունելու ըլ-
լանք թէ մարդու վրայ ամեն բան
գործարանաւորութենէն միայն առաջ
կու գայ։ Առանց մարդս կապկին մօ-
տեցնելու միթէ անոնց նիւթականնը-
մանութիւնը բացայայտ չցուցնէր այն
անսահման անդունդը՝ որ այս երկու
էակները մէկմէկէ կը բաժնէ։

Ուրեմն մտաւոր մարդը կենդանա-
կան՝ ցեղապետութիւնը կը պսակէ,
կենդանական յաջորդութեան գաղա-
թը կը կենայ. բայց ըստ բացատրու-
թեան Հենրիկոս Պլէնվիլի՝ կենդանա-
կան յաջորդութիւնը կ'անցնի և անոր
վրայ բարձր կը թռչի։

ԿՐԱՍԻՈՒՆ

Թարգմ. Միքայէլ Հէքիմեան.

Հարաւային Ամերիկոյ աղետալի
արկածը։

Բանաւա 6 սեպտ. 1868

Հարաւային Ամերիկոյ արեւմտեան
ծովափունքը սոսկալի երկրաշարժէ մը
սասանեցաւ, որուն նմանը պատմական
ժամանակներէ ետքը երբեք հանդի-
պած չէր նոյն երկրին մէջ։ Հիւսիսէն
'ի Գուիդոյէ (Quito) սկսեալ, այսինքն
է՝ հասարակածի գծէն առնելով, ին-
չուան Քլոէ (Chloe) կղզիներն 'ի հա-
րաւոյ, երկու հազար մղոն, կամ զրե-
թէ եօթը հարիւր ծովային փարսախ
միջավայրի վրայ՝ երկարատե ճոճմունք,
որ քանի մը կէտերու վրայ անընդհատ
ժամերով տեսցին՝ զետինը ճեղքեցին,
ծովը զայրացուցին և աւեր ու արհա-
ւիրք պատճառեցին։ Քսան նշանաւոր
քաղաք և անթիւ աւանք արդ ուրիշ

բան չեն՝ բայց եթէ կոյտ աւերակաց,
Բովանդակ բնակիչք՝ որոնց թիւը
30,000 կը համարուի, կորեան խալառ-
երեք հարիւր հազար անձինք առանց
բնակութեան են և մեծ մասն 'ի սովոյ
կը լլկուին։ Բոլոր Հար. Ամերիկա սգոյ
մէջ է. դար մը պէտք է այսչափ դժ-
բաղդութեան դարման ընելու համար։

Ինչուան հիմա ընդունած տեղեկու-
թիւննիս 'ի հարկէ անկատար են և
անմիաբան. շատը չափազանց են,
շատն ալ պակասաւոր. սակայն ամեն
ծանօթ աղբիւրներէն աւելի կրնայ
հիմակուրնէ ամենաճշմարտանման հա-
մարուիլ այս մանրամասն տեղեկու-
թիւններն որ ես կը խաւրեմ։

Մկսելով 'ի հիւսիսոյ՝ այս աղէտքէն
հարուածեալ երկիրներն են Հասարա-
կածի հասարակապետութիւնը, Բե-
րու, Պոլիվիա և Քիլի։

Ամսոյն (օգոստոս) 13ին զգալի եղան
առաջին ցնցմունքն. 16ին տակաւին
ճոճմունքն զգալի էին ամենուրեք և
շատ տեղ վտանգաւոր։

Բերու և Հասարակածն եղան սասու-
կազոյն փնաս կրողները։ Բերուի մէջ
առաջին զորդիւնը զրեթէ ամեն տեղ
միանգամայն զգալի եղաւ, ամսոյն 13ին՝
երեկոյեան ժամը 5ին մօտ։ Ամենէն
սաստիկ բռնութեամբ ճոճմունք կրող
տեղերն են Արեգուիբա (Arequipa) 15
փարսախ ներսով, և Մոգեկուա (Mo-
quegua) 10 փարսախ ծովափունքէն 'ի
խոր։ Արեգուիբա մօտ էր Միսզի հրա-
բլիսին. Մոգեկուա՝ Ուպինաս հրաբլի-
սին։ Դաքնա (Tacna) և Իքա (Ica)
նոյն գծի վրայ՝ բայց միայն վեց և ութը
փարսախ ծովափունքէն հեռու ըլլա-
լով՝ նուազ փնասուեցան. իսկ Քալլաո
(Callao) համեմատութեամբ շարժէն
չփնասուեցաւ, այլ իրեն հրդեհն և ողո-
ղումը անհնարին աղետից պատճառ ե-
ղան։ Նոյն ժամանակն որ երկիրը կը
սասանէր և ծովը փողոցներուն տիրա-
պետեր էր, վաթսուն տուն միւսրի կոյտ
դարձեր էին կամ հրդեհէն դառնա-
պէս խանձեր էին։

Արեգուիբա՝ Բերուի առաջին գեղե-